

Дејан БУЛИЋ  
Историјски институт  
Београд

### УТВРЂЕЊЕ ГРАДИНА – КОНЧУЛИЋ КОД РАШКЕ\*

**Апстракт:** У раду се дају резултати археолошког локалитета код манастира Кончулић у непосредној близини Рашке. Пронађени археолошки материјал сведочи да се ради о вишеслојном локалитету, које је захваљујући повољном положају нашло своју примену од праисторијске, преко рановизантијске и средњовековне епохе до турског доба. Доминантна је рановизантијска епоха, од када потиче и градња утврђења.<sup>1</sup>

**Key Words:** Central Serbia, Raška, Končulić, trench-type excavation, Gradina, prehistory, Early Byzantium, Middle Ages, amphoroid keg.

Три километра од града Рашке на левој обали Ибра, са северозападне стране манастира Кончулић налази се утврђење на купастој главици од гранита, са највишом котом 538.36. Утврђење се налази покрај данашњег пута Рашка – Кончулић. Са овог пута, краћим стрмим успоном са јужне стране стизало се до утврђења. Одавде се пружао добар поглед на манастир Кончулић и сјајна контрола долине Ибра и дела трасе пута који је водио за Звечан (Т. 1). Визуелни контакт градина је остваривала са Градином у Доњој Рудници.<sup>2</sup>

Са северне и источне стране утврђење окружује река Ибар, због чега је приступ из тог правца био онемогућен. Са јужне стране утврђења, у подножју ситуиран је манастир Кончулић. У југоисточном делу локалите-

---

\* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Српске земље у раном средњем веку* (Ев. бр. 147025).

<sup>1</sup> Рад представља делимично измењен текст дела магистарског рада одбрањеног 2008. године на Одељењу за Археологију Филозофског факултета у Београду: Д. Булић, *Жупа Брвеник, Средњовековна археолошка налазишта*.

<sup>2</sup> Т. Михајловић, *Нови антички локалитети на Копаноику*, Гласник САД 13, Београд 1997, 149. Утврђење није сондирано, али је његову основу снимиио архитекта М. Ковачевић.

та некада је био каменолом, до кога је пробијен колски пут који се одвајао од поменутог асфалтног пута.

Са најприступачније југозападне стране, на површини земље могу се уочити трагови осутог камена и малтера, а спорадично наићи и на комаде грађевинске керамике. Свуда на локалитету су видљиви трагови војних грудобрана, који су довели до делимичне девастације локалитета. Близина војне касарне у непосредном залеђу учинила је локалитет погодним за војно вежбање (Т. 3/1; 11/1-3). Изнад површине тла нису били видљиви остаци бедема, али трагови малтера на стени, сасушено растиње и благе каскаде указивале су на његову трасу.

За утврђење је знао П. Ж. Петровић који је уочио остатке бедема на западној страни, где је видео и два рова са бедемима на спољашњој страни на међусобном растојању од 30 м. По њему, приступ граду је био са западне стране, где је био и улаз који није могао да се распозна. Такође је уочио и опеке „римске старости.“<sup>3</sup>

У периоду од 09.05 – 15.05.2005. године обављено је археолошко сондирање утврђења у Кончулићу.<sup>4</sup> Локалитет је истраживан са пет мањих ископа, који су пружили увид у стратиграфску слику локалитета, а истовремено је уочавањем, површинским праћењем «на прескок» бедема, приближно сагледан габарит утврђења (Т. 2).

### Сонда 1

Сонда дим. 4 м x 2 м оријентисана је СИ - ЈЗ. Ископ је постављен на заравни, готово на самом врху Градине. Ископавани слој је тамномрке боје, прошаран каменом. Од покретних археолошких налаза пронађен је већи број уломака грађевинске керамике тамноцрвене боје – ћерамиде (деб. 1,5 цм) и опеке (деб. 4,5; 5 и 7 цм), такође и један рецентан налаз. У доњим зонама истог слоја знатно су ређи налази грађевинске керамике. Спорадично се проналазе уломци животињских костију, мањи уломци сипе, грумење малтера и један мањи уломак прозорског стакла. Укупна дубина културног слоја износила је од минималних 21 цм до максималних 48 цм (Т. 3/2).

---

<sup>3</sup> П. Ж. Петровић, *Рашка- антропогеографска проучавања 1*, Београд 1984, 141.

<sup>4</sup> Археолошке радове обавио је Дејан Булић, археолог Историјског института, за потребе пројекта бр. 1390: *Црквена организација у српским земљама у средњем веку*, којим је руководио др Тибор Живковић. Кратак извештај са ископавања видети код: Д. Булић, *Извештај са истраживања лок. Градина у селу Кончулић*, Археолошки преглед 2/3 (2004/5), Београд 2008, 78-9.

Једино је уз угао б констатована мања, равна површина малтера – дим. 0,80 м x 0,65 м, али проширења ископа нису предузимана (Т. 5). Стериан слој представља стена.

### Сонда 2

Видљива траса југозападног бедема утврђења попречно је пресечена ископом дим. 4,6 м x 1,1 м и приближном оријентацијом североисток - југозапад. Траса бедема манифестовала се на површини слабијом вегетацијом, понеким истуреним каменом на површини и благим складом, каскадом.

Са спољне, југозападне стране бедема је интензиван слој шута (камен различите величине и осути малтер) у коме је копано до релативне дубине од 1,70 м, када је даљи рад обустављен услед опасности од обрушавања профила ископа. У слоју шута пронађено је више уломака опеке (дебљине 4,5 цм; 4 цм и 3,5 цм) и ћерамиде (деб. 1 цм и 1,5 цм), те један комад сиге. У доњим зонама, констатована су два нивоа гаражи (Т. 3/3, Т. 6).

Са унутрашње стране бедема ископавано је у слоју светломрке земље. Од покретног археолошког материјала проналажена је грађевинска керамика (опека дебљине 3,5 цм и 4 цм) и мањи број уломака животињских костију. Налази се јављају до релативне дубине 0,65 -0,70м након чега их нема, осим грумења малтера ближе зиду. Од релативне дубине 1,10 м почиње слој тамномрке земље са спорадичним керамичким налазима.

У циљу дефинисања објекта који се наслањао на унутрашње лице бедема, подузето је проширење ископа дим. 2,6 м x 1,25 м. Проширење је прислоњено дужом страном уз источни профил сонде. По уклањању травнатог покривача уочена је агломерација камена која припада недефинисаном објекту и покрива највећи део проширења. Само је са источне стране објекта уочен слој тамномрке земље из кога потичу поједини налази уломака животињских костију и керамике (Т. 6). Очигледно је да слој своју боју дугује траговима гаражи. Од ситних археолошких налаза пронађен је један гвоздени предмет (Т. 12/1; 14/4).

Испод овог слоја је мрка земља са дробљеним малтером и ситним каменом, у којој су спорадично проналажена керамика и животињске кости. Подлогу чини жива стена.

Сувише мали простор између источног профила објекта и ивице ископа, онемогућили су дефинисање камене агломерације, за коју се може претпоставити да чини остатке зида.

Коначну ситуацију након ископавања могуће је представити на следећи начин: на бедем дебљине 1,38 м, наслоњен је објекат кружног отвора; димензије објекта нису утврђене, јер објекат подилази под северни

и западни профил ископа, али део објекта унутар сонде је дим 2 м x 2,60 м. Приближан пречник кружног отвора износи око 1,30 м, до кога се дошло уклањањем такође једног каменог прстена, али у не тако јасном поретку. Објекат је зидан без везива. Могуће да је разлог томе то што је над њим била подигнута лака конструкција. У прилог овоме говорио би слој тамно-мрке земље са траговима гаражи северно од објекта. Најдубље је фундирана јужна страна објекта, неких 20-так сантиметара дубље од јужног фундамента. Такође је највећа очуваност зида од 0,70 м на јужној страни. Намена објекта није јасна, али је очито да кружни отвор није представљао централни део објекта (Т. 3/4-6).

Унутар кружног отвора објекта 1, констатовани су остаци још једног објекта. Прецизније речено, ради се о два зида, сачувана у висини од два реда камена, који се сусрећу под правим углом и тако формирају североисточни угао објекта 2. Зид је на коти 536.04, односно на око 0,45 м испод северног зида објекта 2. Објекат је фундиран на живој стени, док везиво није уочено- уз ограду да се могао сагледати само мали део објекта.

Укупна висина бедема – упоређујући висинску разлику круне бедема и најниже тачке до које се копало са спољне стране бедема – износи 1,85 м. Стварна очувана висина бедема је и већа, јер се са спољне стране није досегло до првобитног нивоа тла.

### Сонда 3

Ископ је постављен на претпостављеној северној траси бедема који се манифестовао слабијим растињем и конфигурацијом терена. Сонда дужине 4,80 м x 1,20 м, оријентисана је приближно север - југ (Т. 7).

Након уклањања травнатог покривача, следио је слој шута. У северном делу ископа, непосредно испод површине констатован је бедем. Од покретног археолошког материјала пронађени су уломци грађевинске керамике (опека и ћерамида) и један уломак аморфног, иридираног стакла.

Следећи је слој светломрке земље са доста камена, дробљеним малтером и ситним остацима угљенисаног дрвета (може се рећи да се ради о шуту измешаном са земљом). Изузев уломака животињских костију других налаза није било. На релативној дубини 1,20 м појављивали су се први уломци керамике. Убрзо се наишло на ниво гаражи, који покрива велики део сонде (Т. 4/1). Из слоја гаражи потиче мањи број налаза животињских костију и керамике. Од три керамичка уломака два су праисторијска, а један нетипичан примерак припада рановизантијском времену (Т. 15/4).

Следи слој мрке земље са ситним каменом (шљунком) и нешто дробљеног малтера. Налази керамике и животињске кости су спорадични,

али врло индикативни: један комад рановизантијске провенијенције, затим један уломак амфороидног крчага из средњовековног раздобља, препознатљиве дршке глчане површине црвене боје и један груби комад, такође средњовековни, који ћемо приписати истом времену (Т. 19/10-12; 13/2).

Дебљина шута је износила до 1,90 м у најкарактеристичнијим зонама ископа, где је и дубина сонде досезала до 2,65 м (Т. 7)

Од релативне дубине 1,65 м (мерено уз бедем) је слој растресите мрке земље без икаквих примеса. У слоју су пронађени уломци керамике и два фрагмента стакла (Т. 9/13-15; Т. 15/3).

Стерилан слој представља жива стена, на којој је фундиран бедем, без икаквог темељног проширења. Евентуално постојање редова није уочено; а лица бедема су дерсована. Ширина бедема износи 1,44 м, док је највећа очувана висина 2,08 м (Т. 4/2). Зидан је ломљеним каменом, док испуну чини трпанац. Као везиво је послужио кречни малтер беличасте боје са крупнијим агрегатом (Т. 4/3). На релативној дубини 1,40 м од највише тачке очуваности бедема је једна малтерна зона, ширине 0,30 м. Она представља развође слоја шута и слоја чисте земље. Очигледно је зона одвајала темељну стопу бедема - укопану око 0,60 м од надземног дела. Из слоја растресите мрке земље испод малтерне зоне потичу налази искључиво рановизантијске провенијенције.

#### Сонда 4

На простору који је указивао на остатке бедема позиционирана је сонда 4, дим 1,20 м x 5,40 м и оријентације северозапад - југоисток (Т. 4/5; Т.8). Испод травнатог покривача проналазе се спорадично фрагменти животињских костију и керамике. Такође је регистрован мањи број уломака грађевинске керамике (Т. 13/4). Овај слој светломрке земље до релативне дубине 0,75 м је практично настао акумулирањем земље и шута са унутрашњег бедема.

Са унутрашње стране бедема испод слоја светломрке земље, са елементима шута је слој тамномрке земље са налазима животињских костију и керамике поглавито рановизантијске провенијенције (Т. 14/1; 16/4). Од покретних археолошких налаза у слоју су пронађена три фрагмента стаклене посуде (Т. 12/4-5; 16/6), од чега један обод из избачене земље (Т. 12/6-7; 16/6), те део бронзаног лима (Т. 12/3; 16/6).

Слој мрке земље, дебљине од 0,2 - 0,3 м, јасно видљив на фотографијама и техничкој документацији, није јасно одвојен на терену (Т. 11/8-12; 13/3). На дну овог слоја је неколико грумена малтера што јасно указује да слој припада рановизантијском времену, али је уз рановизантијску грн-

чарију садржавао и изванредан број комада праисторијске грнчарије. У горњем делу овог слоја пронађен је фрагментовани оловни предмет непознате намене, можда привезак (Т. 12/2; 16/5). Коса удубљења на привеску, чини се, не представљају орнамент, већ оштећења од неке оштрије алатке. Такође, има се утисак да је један део привеска оштећен, због чега је једна од две перфорације стигла до руба предмета.

Слој сиво-мрке земље искључиво са садржајем налаза праисторијске керамичке продукције из безбедносних разлога није у потпуности докопан (Т. 10/1-10).

Ширина бедема овде износи 1,65 м (пет стопа дужине 0,33 м), а висинска разлика између круне зида и најниже тачке до које се копало са његове спољне стране износи готово 2,2 м. Услед великог притиска који је трпео са унутрашње стране, бедем је нагнут осам степени. Изражено у сантиметрима, врх бедема је у односу на темељну зону нагнут 0,15 м (Т. 8).

Са спољне стране бедема проналажени су уломци животињских костију и керамике махом праисторијског доба. Копано је до живе стене (Т. 10/11-15).

### Сонда 5

Сонда дим. 2,5 м x 1,5 м, позиционирана је у доњем делу југоисточне падине у непосредној близини доскорашњег мајдана камена. Ископ је постављен са циљем да установи правац бедема, који је овде, на основу топографије терена највероватније скретао и формирао североисточни бедем. Међутим испоставило се да читава површина ископа представља зидну масу за коју није јасно да ли припада бедему или евентуално некој кули која се могла налазити на овом делу утврде (Т. 4/6; Т.5). Како се одмах испод травнатог покривача ушло у слој шута, културног слоја и налаза није било.

Од овог ископа, цела СИ страна утврђења која гледа према Ибру је прекривена густим растињем, због чега на овом делу локалитета није могуће кретање.

Укупна истражена површина локалитета износи око 33 м<sup>2</sup>, али овој активности треба додати и површинска праћења бедема.

Ископавања су показала да утврђење има приближно троугаону форму, са две приближно исте стране бедема (претпостављена површина утврђења износи око 1,1 ха). Северни бедем је био приближне дужине око 160 м, вероватна дужина источног бедема износила је око 150 м, док је најугроженија, југозападна страна имала дужину бедема око 135 м. На

овој страни постојала су два реда бедема на међусобном растојању од око 11 м у западном делу. Два реда бедема констатована су и на утврђењу у селу Шароњама, општина Тутин.<sup>5</sup> У нашем случају могуће је да се ради о протеихизми. Куле нису констатоване, јер нису ни вршени покушаји њиховог проналажења, али не треба сумњати у њихово постојање. Такође није утврђена врста улаза.

Основа утврђења је прилагођена облику тла, врло смишљено, тако да је страна утврђења која је могла бити најизложенија нападу била и најкраћа. Разлог за избор овог облика је једноставан, а то је уштеда грађевинског материјала и времена. На овај начин је било потребно најмање дужних метара бедема - уз најмању могућу употребу грађевинског материјала постигнути су максимални ефекти. То је наравно омогућавало и мање ангажовање људства. Врло рационално коришћење расположивих ресурса и погодности конфигурације терена је рановизантијска карактеристика. Тамо где је терен то допуштао грађен је само један бедем,<sup>6</sup> али штедљивост није била на уштрб безбедности - одбрана се не препушта случају - због чега је бедем у случају Градине- Кончулић удвојен на југозападној страни или је реч о спољнем бедему – протеихизми (?).

. Ове две одбрамбене линије, судећи по техници зидања и употреби малтера, су део једног грађевинског захвата изведеног по плану од четка градње.

На самом утврђењу или на некој од његових падина није констатован ниједан извор воде. Такође, никакве индиције у виду хидрауличног малтера нису пронађене, које би говориле у прилог постојања цистерни за воду унутар утврђења. Најближи нама познати, врло снажан извор је у непосредној близини манастира Кончулић.

### Материјал

Пронађени археолошки материјал сведочи да се ради о вишеслојном локалитету, које је захваљујући повољном положају нашло своју примену од праисторијске, преко рановизантијске и средњовековне епохе до турског доба.

---

<sup>5</sup> М. Милинковић, *Касноантичка утврђења у Островици и Шароњама код Тутина*, НПЗ 6, Нови Пазар 1982, 138.

<sup>6</sup> М. Милинковић, *Рановизантијско утврђење на Бурђевици у Берекарама*, НПЗ 7, Нови Пазар 1983, 29-37. Због стрмих литица био је озидан само један бедем.

У три сонде регистрован је богат праисторијски стратум, који одговара праисторијској градини из периода бронзаног доба. Начин градње и изглед праисторијске градине остају нам непознати јер нису пронађени никакви остаци грађевина.

Није неуобичајено да се на праисторијским градинама, током каснијих периода, поново подижу утврђења. Најбројнији налази, понекад и једини на појединим локалитетима или у одређеном периоду су уломци грнчарија. Рановизантијска керамика подељена је по устаљеном систему на грађевинску и употребну. Сва грнчарија израђена је на витлу.

Рановизантијском периоду припадају уломци грађевинске керамике, проналажени у културном слоју или као површински налази (опека, имбрекс и сл.).

Осим импортованих зелено глеђосаних лонаца, остали примерци такође припадају квалитетној занатској продукцији, вероватно локалног карактера. Керамика је уобичајених мрких и тамносивих тонова, са додацима за опошћавање глине.

Одбацимо ли ситне, атипичне комаде који могу послужити за посматрање фактуре, мало је примерака који се могу типолошки одредити. Доминантна је кухињска грнчарија, у првом реду лонци и поклопци. Поклопци су имали дугметасте дршке, високо извучене (Т. 9/2; 15/1 и Т. 9/14; 15/3). На основу дугмета могу се издвојити два типа. Поклопци су вероватно имали косе зидове, можда калотасте, могуће ребрасто профилисане.

Нетипичном рановизантијском лонцу, припадао је лучно изведени обод задебљане усне (Т. 11/8; 13/3). Обод карактериште одсуство жлеба са унутрашње стране и нешто грубља фактура. Овакви лонци нису познати у периоду касне антике, а примерак је из рановизантијског слоја у коме је пронађен заједно са зелено глеђосаном керамиком, због чега га датујемо у 6. столеће, премда донекле има и карактеристике средњовековног посуђа.

Остале лонце сврстаћемо условно у групу разгранутог, са унутрашње стране више или мање ужлебљеног обода, премда се сви ови лонци међусобно разликују. Сви примерци су без дршке. У ову групу уврстили смо један лоптаст примерак са ребрасто профилисаним зидовима (Т. 9/13; 15/3); примерак са плитким жлебовима на месту споја обода и врата (Т. 9/4; 15/1), и један украшен финим хоризонталним урезима (Т. 11/6; 14/1).

Лонцима равног дна припадају примерци из сонде 3 и 4, оба примерка сиве боје и танких зидова (Т. 11/12; 13/3 и Т. 9/15; 15/3), те једно дно (Т. 11/7; 14/1).

Обод јединог поклопца или зделе, врло танких, чини се калотастих зидова, можемо видети на примерку из сонде 2. Примерак је у поље извученог обода са канелованим лежиштем (Т. 9/6), без правих аналогаја,



премда подсећа на касноантичке поклопце, али за разлику од њих обод је искошен на супротну страну.

Најпрепознатљивији налази византијске грнчарије јесу зелено глеђосани комади (Т. 13/3; 14/1; 16/4). Аналогије овог посуђа из 6. столећа не морају се тражити далеко. Већ смо констатовали њено присуство на лок. Градина – Лисина, а из новопазарске области констатована је на утврђењу Хум код Тутина,<sup>7</sup> Бабрежу,<sup>8</sup> Тупом кршу код Тутина,<sup>9</sup> Ђурђевици-Ђерекаре,<sup>10</sup> Расу - Пазариште<sup>11</sup> итд.

За обиље уситњене керамике, танких зидова и тамносиве боје можемо констатовати да поседују карактеристике рановизантијске керамике. Од раније је уочена извесна унификација византијског посуђа 6. на простору средишње области Балкана.<sup>12</sup> Сличност се огледа у облику посуда и њиховим профилацијама, фактури и обради површина. Генерално се облици лонаца, могу довести у везу са налазима византијске керамике суседних локалитета: Хуму<sup>13</sup> и Тупом кршу код Тутина,<sup>14</sup> Бабрежу,<sup>15</sup> Ђурђевици - Ђерекаре,<sup>16</sup> Расу - Пазариште,<sup>17</sup> лок. Злоступ, село Острвица код Тутина,<sup>18</sup>

<sup>7</sup> В. Иванишевић, *Рановизантијско утврђење на Хуму код Тутина*, НПЗ 12, Нови Пазар 1988, 8-9, сл. 2/6-7. (=Иванишевић, *Рановизантијско утврђење* ). Глеђосаном посуђу припадају примерци здела, крчага и лонаца.

<sup>8</sup> Д. Премовић-Алексић, *Касноантичко утврђење у Бабрежу*, НПЗ 13, Нови Пазар 1989, 24, сл. 1/1. Реч је о лонцу споља маслинастозелено глеђосаном, израђеном од песковите, сиво печене глине и са орнаментом у виду таласасте линије (=Премовић-Алексић, *Касноантичко утврђење...*).

<sup>9</sup> М. Милинковић, *Рановизантијско утврђење на Тупом Кршу и околна утврђења у тутинској области*, НПЗ 9, Нови Пазар 1985, 50 (=Милинковић, *Рановизантијско утврђење на Тупом Кршу...*).

<sup>10</sup> М. Милинковић, *Рановизантијско утврђење на Ђурђевици у Ђерекарама*, НПЗ 7, Нови Пазар 1983, 34.

<sup>11</sup> М. Поповић, *Tvrđava Ras*, Beograd 1999, 105-106(=Поповић, *Tvrđava*).

<sup>12</sup> L.J. Вјелажас, *Keramika Caričinog grada*, магистарски рад одбрањен на Филозофском факултету у Београду 1983. године, 160-1.

<sup>13</sup> Иванишевић, *Рановизантијско утврђење*, 8-9. Глеђосаном посуђу припадају примерци здела, крчага и лонаца.

<sup>14</sup> Милинковић, *Рановизантијско утврђење на Тупом Кршу...*, 50.

<sup>15</sup> Премовић-Алексић, *Касноантичко утврђење...*, 24.

<sup>16</sup> М. Милинковић, *Рановизантијско утврђење на Ђурђевици у Ђерекарама*, НПЗ 7, Нови Пазар 1983, 34.

<sup>17</sup> Поповић, *Tvrđava ...*, 105-106.

<sup>18</sup> Милинковић, *Касноантичка утврђења...*, 132.

лок. Златни камен код Новог Пазара,<sup>19</sup> Градином у Шароњу,<sup>20</sup> Градином у Радалици<sup>21</sup> итд.

У керамичком материјалу уочава се одсуство амфора, питоса и вршника, што због малог узорка керамике и мале истражености локалитета не мора бити коначно стање типова посуда.

Уломак амфороидног крчага, односно дршке овалног пресека из средњовековног раздобља, препознатљиве дршке глчане површине црвене боје (Т. 9/10; 13/2). Како је овде реч о дршци ова чињеница није нам нимало од помоћи. Из околине Чачка познати су нам уломци сличне посуде са локалитета Остра - Соколица, датоване у 10 - 11 век,<sup>22</sup> и са утврђења код манастира Илиње изнад Овчар бање које припада времену 11-12. столећа,<sup>23</sup> док их на Расу - Пазариште има у слојевима 9 - 10. века, али и до краја 12. столећа.<sup>24</sup> Већи број амфороидних крчага пронађен је и на лок. Рас - Постење. Груби примерак обода лонца приписаћемо истом временском хоризонту.

Унутар сонде 2 пронађен је мањи лонац, косо разгранутог обода, лоптастог трбуха и равног дна. На раменима је украшен са два хоризонтална уреза. Обод је заобљен и нешто задебљан, можда ради лакшег манипулисања посудом услед недостатка дршке. Лонац је грубље израде и нешто дебљих зидовима од осталих махом тамно сивих посуда, јер је израђен на спором витлу (Т. 14/4; 9/9). Сличне фактуре је и лонац лучно изведеног обода, заобљене усне (Т. 9/7; 14/4). Оба уломка носе карактеристике средњовековне грнчарије, али без правих аналогија.

Међу површинским налазима био је и један мањи комад глеђосан двема нијансама зелене боје (Т. 11/3; 13/1). Уломак тешко можемо са сигурношћу одредити и у период турске власти, већ нам указује на још један културни хоризонт на нашем локалитету, можда 19. столећа. Вероватно периоду из турске власти припада примерак пронађен у сонди 4 у слоју светломрке земље (Т. 11/5; 13/4: 2а и 2б). Реч је о коничној здели, усправ-

---

<sup>19</sup> В. Иванишевић, *Касноантичко утврђење на Златном Камену код Новог Пазара*, НПЗ 14, Нови Пазар 1990, 7-17 (=Иванишевић, *Касноантичко утврђење на Златном камену...*).

<sup>20</sup> Ј. Калић – М. Поповић, *Кузмичево и Шароње у прошлости*, Рашка Баштина 3, Краљево 1988, 51-68.

<sup>21</sup> Ј. Калић – Д. Мркобрад, *Градина у Радалици*, НПЗ 9, Нови Пазар 1985, 39-46.

<sup>22</sup> Д. Радичевић, *Археолошка налазишта X – XI века у Чачку и околини*, Гласник САД 19, Београд 2003, 233 - 234, сл. 5/7.

<sup>23</sup> Д. Булић, *Манастир Илиње код Овчар бање, рановизантијско и средњовековно утврђење*, Историјски часопис LIII (2006), 62, Т. XVIII/1.

<sup>24</sup> Поповић, *Tvrđava*, 155.

ног обода, равнoг дна, израђеној од црвене глине, глеђосаној мрком глеђи са унутарње стране. Иста глеђ појављује се на горњем делу спољне, глачане стране посуде. Сличности се могу уочити са зделама типа I/34 са Београдске тврђаве из периода 16 - 17. столећа.<sup>25</sup> Обликом се приближава и тзв. чинијама, врло раширеним посудама народног грнчарства те би могле бити и из каснијег времена.

Остали археолошки налази су заступљени са неколико уломака стаклених посуда и металних предмета.

Рановизантијском времену припадају четири уломка стакла, од бар две посуде (Т. 12/4-7; 16/6). Мали уломци иридираног стакла, задебљаног обода су делови стаклених посуда непознате намене. Да су мање разгрнутих зидова, сличност би смо видели са налазима стаклених посуда са утврђења Златни Камен крај Новог Пазара, премда су те посуде знатно мање.<sup>26</sup>

Из сонде 2 потиче фрагментовани гвоздени предмет непознате намене, можда ручка (?), квадратног пресека и благо раскуцаног и перфорираног једног краја (Т. 12/1; 14/4).

Из сонде 4, из слоја тамномрке земље, потиче тањи бронзани лим (Т. 12/3; 16/8). Према условима налаза опредељен је у рановизантијско време.

Долина Ибра је у античко време преко данашњег Краљева била повезана са Рудником и Београдом, а долином Западне Мораве стизало се до данашњег Крушевца и даље на исток, а такође на супротну страну ка данашњем Чачку, Пожеги итд.<sup>27</sup> На југу комуникација је водила до Сочанице, Звечана, и даље на Липљан одакле се могло стићи на разне стране. Долином реке Рашке, област Ибра је била повезана са данашњим Новим Пазаром, преко кога се остваривала веза и са Полимљем. Одавде су путеви водили и ка данашњем Крушевцу или на супротну страну где је једна грана пута водила уз Градачку реку или уз Брвеницу, у област данашње Ивањице и Ариља, како је и водио средњовековни пут.<sup>28</sup>

Још један пут, који је водио из данашњег Новог Пазара преко Куршумлије и Прокупља у Ниш, где је избијао на „Цариградски друм“, пресецао је нашу област.<sup>29</sup> Из долине реке Ибар ишло се преко данашњег села Шипачино на Суво Рудиште, па се код данашњег планинарског дома пре-

<sup>25</sup> В. Бикић, *Градска керамика Београда (16-17. век)*, Београд 2003, 34.

<sup>26</sup> Иванишевић, *Касноантичко утврђење на Златном Камену...*, 13-15.

<sup>27</sup> Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, Београд, 1974, 130 (=Шкриванић, *Путеви...*).

<sup>28</sup> А. Алексић, *Ибар од Рашке до Карановца*, Годишњица НЧ III (1878), 38.

<sup>29</sup> Шкриванић, *Путеви...*, 108.

лазио гребен Копаника и силазило у село Ђерекаре и село Страторију, вероватно данашње село Судимље.<sup>30</sup>

Постојање рановизантијског утврђења у данашњем Носољину,<sup>31</sup> указује на комуникацијски правац који је повезивао долину Ибра и Голију, пролазећи поред поменутог села.

Треба имати на уму да везивање рановизантијских утврђења за старије путне правце, посебно античке, може да буде погрешно. Ово већ стога што се премештањем насеља на висове, јавља и потреба за новим комуникацијама, које настају као последица, а не разлог за подизање утврђења.

Међутим, нису комуникације увек значиле предност, јер су представљале и правце продора различитих племена, вероватно је и то разлог зашто је утврђење у Кончулићу одвојено реком од ибарске комуникације. Константовани средњовековни остаци на утврђењу Градина - Кончулић само показују да никада није престајала важност комуникацијског правца долином Ибра.

Налази праисторијске керамике потврђују постојање бронзанообске. Овај слој је добро очуван и јасно издвојен у сонди 4. Међутим, нигде нису констатовани остаци градње. Хронолошко опредељење праисторијског материјала извршено је на основу аналогног материјала, без детаљније анализе. Сличност са материјалом из новопазарског краја огледа се у облицима посуда и њиховом украшавању, пре свега са материјалом са Градином над Пазариштем и Градином на Постењу.<sup>32</sup> Керамички материјал одговара и праисторијској грнчарији са града Брвеника.<sup>33</sup>

Пронађени рановизантијски слој одговара времену настанка и живота утврђења. Појава недовољно дефинисаних зидова у оквиру сонде 2 и испод објекта 1, указује на постојање барем две грађевинске фазе. Ова чињеница као и релативно богати културни слојеви у односу на истраживана околна утврђења указују на 5. век као на могуће време подизања утврђења. Уломци стакла од којих неки могуће да припадају стакленим кандилима, могли би да указују на постојање цркве у оквиру утврђења. Археолошки налази не пружају нам сигурне податке о томе када је утврђење страдало или напуштено, крајем 6. или почетком 7. столећа.

---

<sup>30</sup> Шкриванић, *Путеви...*, 127.

<sup>31</sup> Ј. Калић, Д. Мркобрад, *Утврђење у Носољину код Рашке*, НПЗ 7, Нови Пазар 1983, 21-27.

<sup>32</sup> М. Јевтић, *Early Bronze Age Hillforts in the Novi Pazar Area*, in: *Macedonia and the neighbouring Region from 3<sup>rd</sup> to 1<sup>st</sup> Milenium B.C.*, Struga 1997, 73-85.

<sup>33</sup> Д. Булић, *Жуна Брвеник, Средњовековна археолошка налазишта*, Магистарски рад одбрањен на Одељењу за Археологију Филозофског факултета у Београду 2008. године.

Танак средњовековни слој презентован са свега неколико уломака керамике, указује на коришћење утврђења у једном краћем периоду. Неколико уломака грнчарије није довољно за етничко опредељење њених власника, јер, поред осталог, нисмо налазе довољно прецизно хронолошки одредили. Нисмо у могућности да установимо ради ли се о српској или бугарској популацији, али можемо да претпоставимо, врло опрезно, присуство бугарске или мање вероватно византијске државе на основу налаза амфороидног крчага. Важност комуникацијског правца, била је, вероватно од пресудног значаја за одабир ове локације. Не постојање овакве грнчарије на граду Брвенику указивало би на оправданост тезе да се једним делом српско - бугарска граница протезала долином Ибра. Ипак, ова претпоставка се мора узети са доста опреза јер је крчаг могао бити и предмет трговине, размене, поклона ...

Као погранична област на територији Бугарске, утврђење је могло наћи примену током српско-бугарских ратова у 9. столећу, у време Симеоновог освајања Србије 926. или у доба Самуила, када је требало обезбедити важан комуникацијски правац дуж Ибра. Средином 9. века Рас је погранично место где се врши предаја бугарских заробљеника.<sup>34</sup> Помињање Раса, био он град или област, указивало би на реке Рашку и Ибар као природну границу.<sup>35</sup> У случају да је примерак византијске провенијенције, утврђење је у сврху краћег обезбеђења путева могло бити коришћено у време Василија II, можда чак и у време Вукана или у време угарско - византијског рата 1127-1129. године, или поновних борби 1149. године. На немирна времена указују слојеви пожара на Градини-Кончулић и Градини-Казновиће.<sup>36</sup> Разлог обухватања овако широких историјских догађаја лежи у чињеници да су амфороидни крчази трајали дужи период.

Скромни налази глеђосане керамике можда би могли да се повежу са улогом утврђења које је оно могло да има у позном средњем веку. Та улога би се огледала, пре свега, у заштити манастира. Међутим склонији смо да поверујемо да је привремено послужило Турцима за контролу путног правца и то у време аустријско-турског рата. Можда је истој сврси могло да послужи и током 19. столећа.

<sup>34</sup> DAI I, 32.50; ВИН II, 52.

<sup>35</sup> За Ибар као источну границу определило се неколико аутора: Б. Ферјанчић, *Долазак Хрвата и Срба на Балканско полуострво (осврт на нова тумачења)*, ЗРВИ 35, Београд 1996, 150; М. Благојевић, *Преглед историјске географије средњевековне Србије*, Зборник ИМС 20, 58.

<sup>36</sup> Д. Булић, *Градина-Казновиће, резултати археолошких истраживања*, Историјски часопис LV (2007), 47. У оквиру сонде 2 констатовани су остаци станишта које је страдало у пожару, током 9-10. столећа.

Утврђење је својим положајем омогућавало суверену контролу друма и долине Ибра што је могло бити довољан разлог за одабир ове локације као утврђеног места у дужем периоду. Али, треба имати на уму да је река Ибар одвајала утврђење од главне комуникације што није занемарљиво када је у питању одбрана.

Из досадашњих објављених радова лако је закључити да је долина Ибра недовољно изучена. Надамо се да је ова мањкавост барем делимично надомештена приказаним резултатима археолошких истраживања утврђења општине Рашка.

Dejan BULIĆ

### **THE FORTRESS OF GRADINA-KONČULIĆ, NEAR RAŠKA**

#### Summary

On the right bank of the river Ibar, 3 km from Raška, from the Northwest side of the Končulić monastery, there is a fortress on the coned top, on 538.36. It provided a good view of the Ibar valley and Končulić monastery. It was also in visual communication with the fortress in Donja Rudnica.

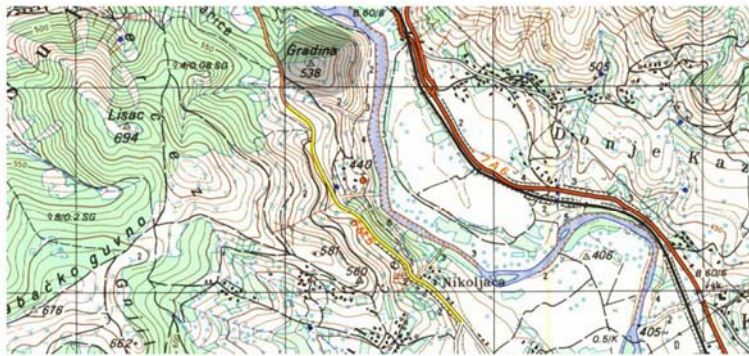
The site was studied with five smaller sounds, which established its stratigraphy, and surface following of the fortress wall at the same time established its triangular shape.

The wall could partially be noted by weaker and dried vegetation, and by the cascades formed. The western and the southern rampart were, after minor surface interventions, visible for the most of its length, only the NE rampart remained unnoticed because of the dense forest vegetation on that part of the site. The access side was the southern slope, where double rampart was noted.

A smaller square object with circular opening, whose function is yet to be determined, was noted by the southern rampart.

The archeological material found witnesses multi-layeredness of the site. Pre-historic ceramics finds confirm the existence of the Gradina-type fortress. The Early Byzantine layer corresponds to the time of the establishment of the fortress.

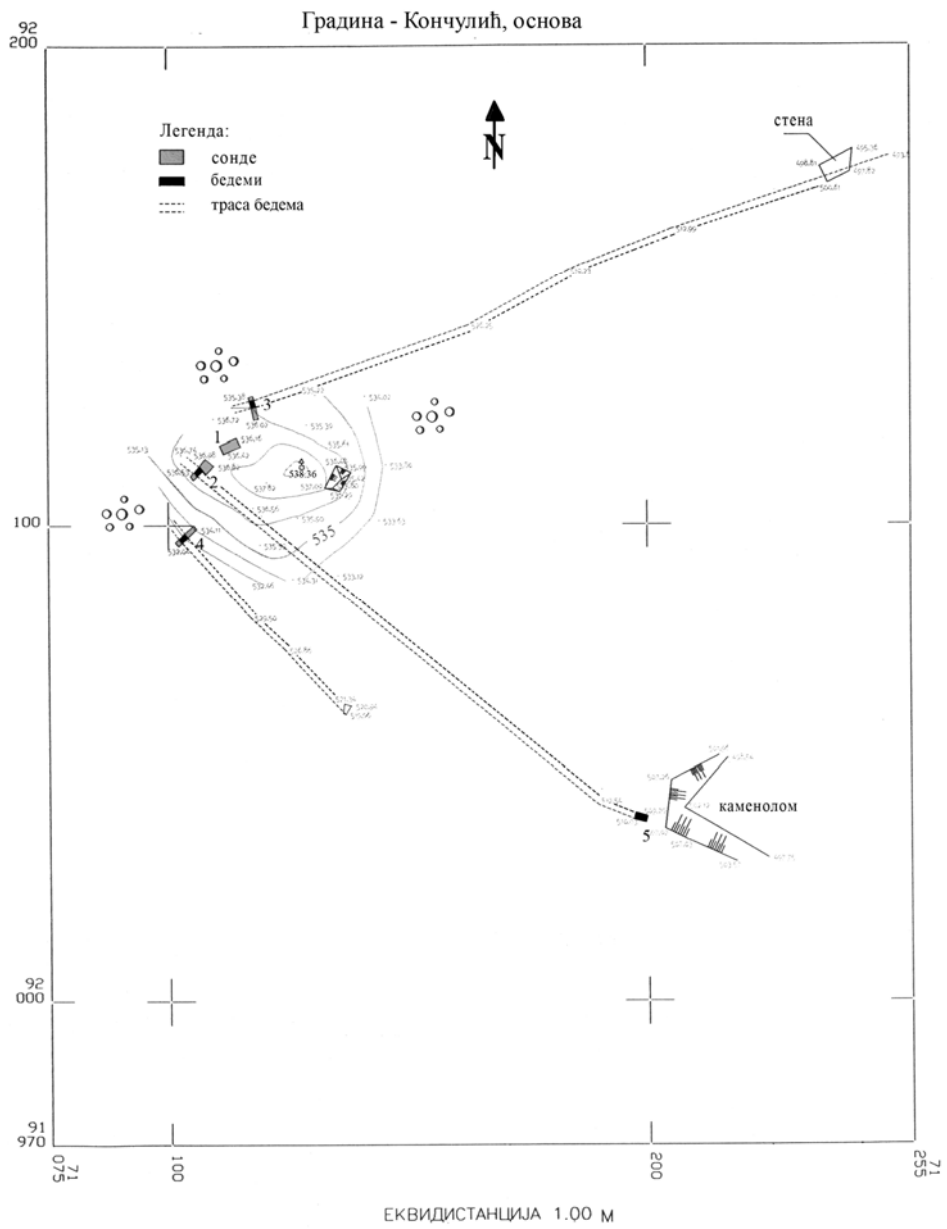
The use in the Medieval period is confirmed by a piece of the amphorae-type jug, pointing to either Bulgarian or Byzantine presence.



1. Поглед на утврђење са СЗ



2. Поглед на утврђење са СИ





Т. 3



1. Врх утврђења



2. Сонда 1



3. Сонда 2, јужни део



4. Сонда 2, Објекат 1



5. Сонда 2, Објекат 1



6. Сонда 2, Објекат 1



1. Сonda 3, ниво гаражи



2. Сonda 3, основа



3. Сonda 3, бедем



4. Сonda 4, спољни бедем



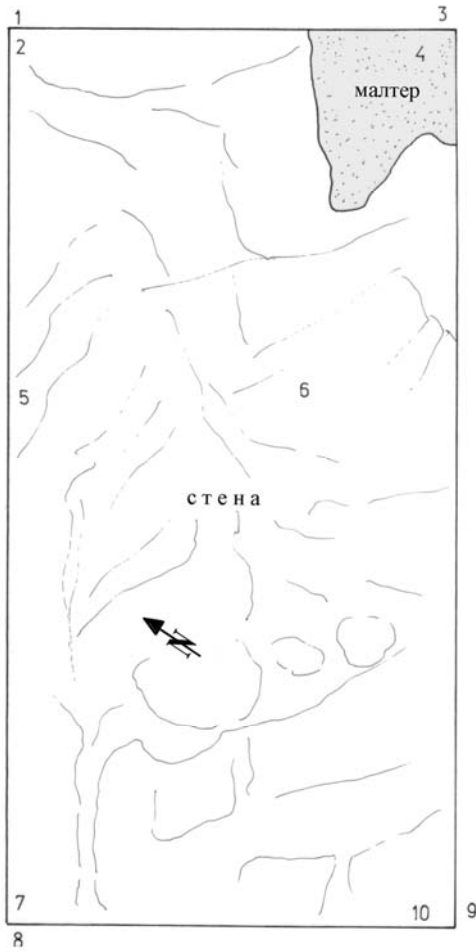
5. Сonda 4



6. Сonda 5

УТВРЂЕЊЕ ГРАДИНА – КОНЧУЛИЋ КОД РАШКЕ

Сонда 1, основа



1	536.16
2	535.90
3	536.19
4	535.98
5	535.95
6	536.22
7	535.96
8	536.44
9	536.17
10	536.41

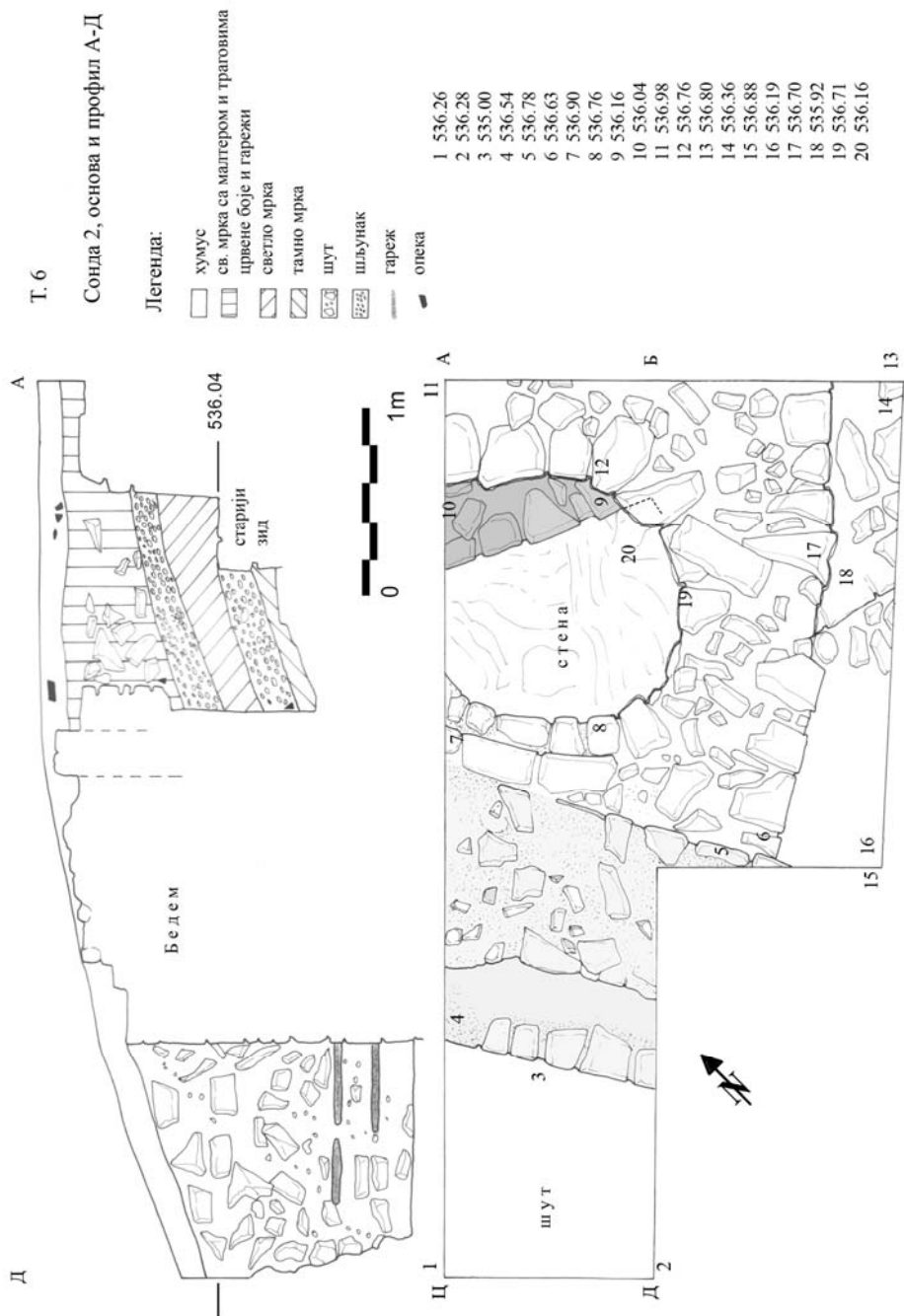
Т. 5

Сонда 5, основа

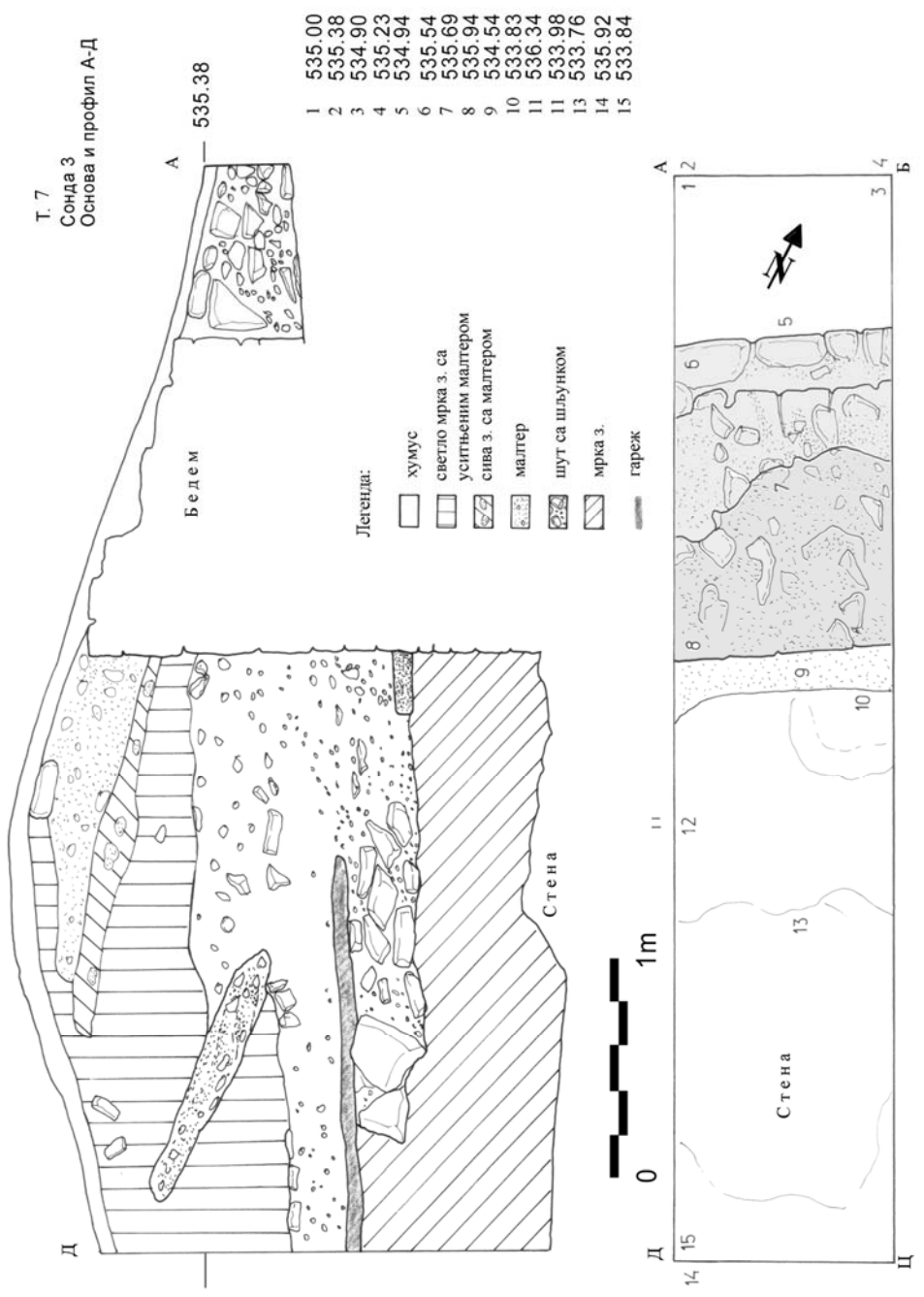


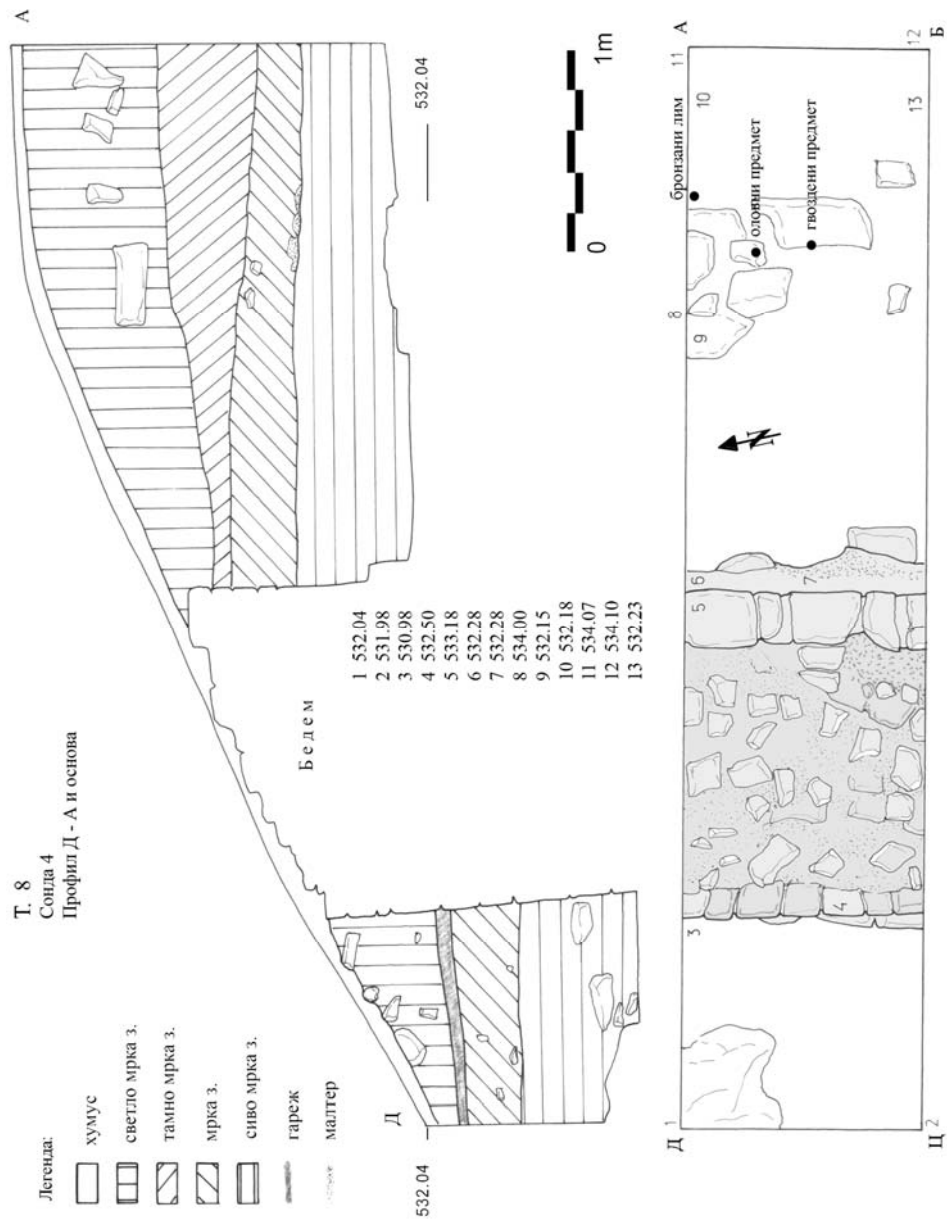
1	509.23
2	508.57
3	509.22
4	508.60
5	508.71
6	509.08
7	509.58
8	509.36
9	509.39
10	510.19
11	509.37
12	510.03



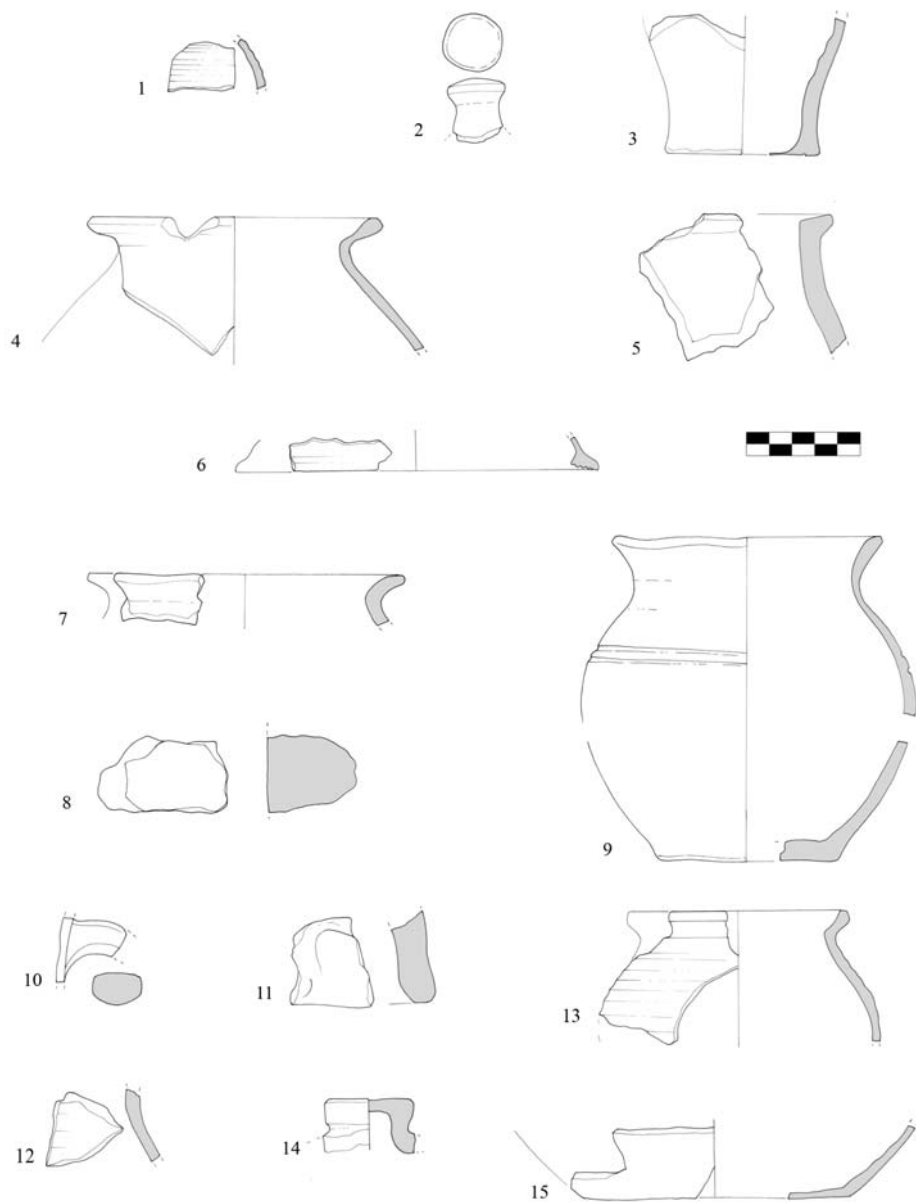


УТВРЂЕЊЕ ГРАДИНА – КОНЧУЛИЋ КОД РАШКЕ



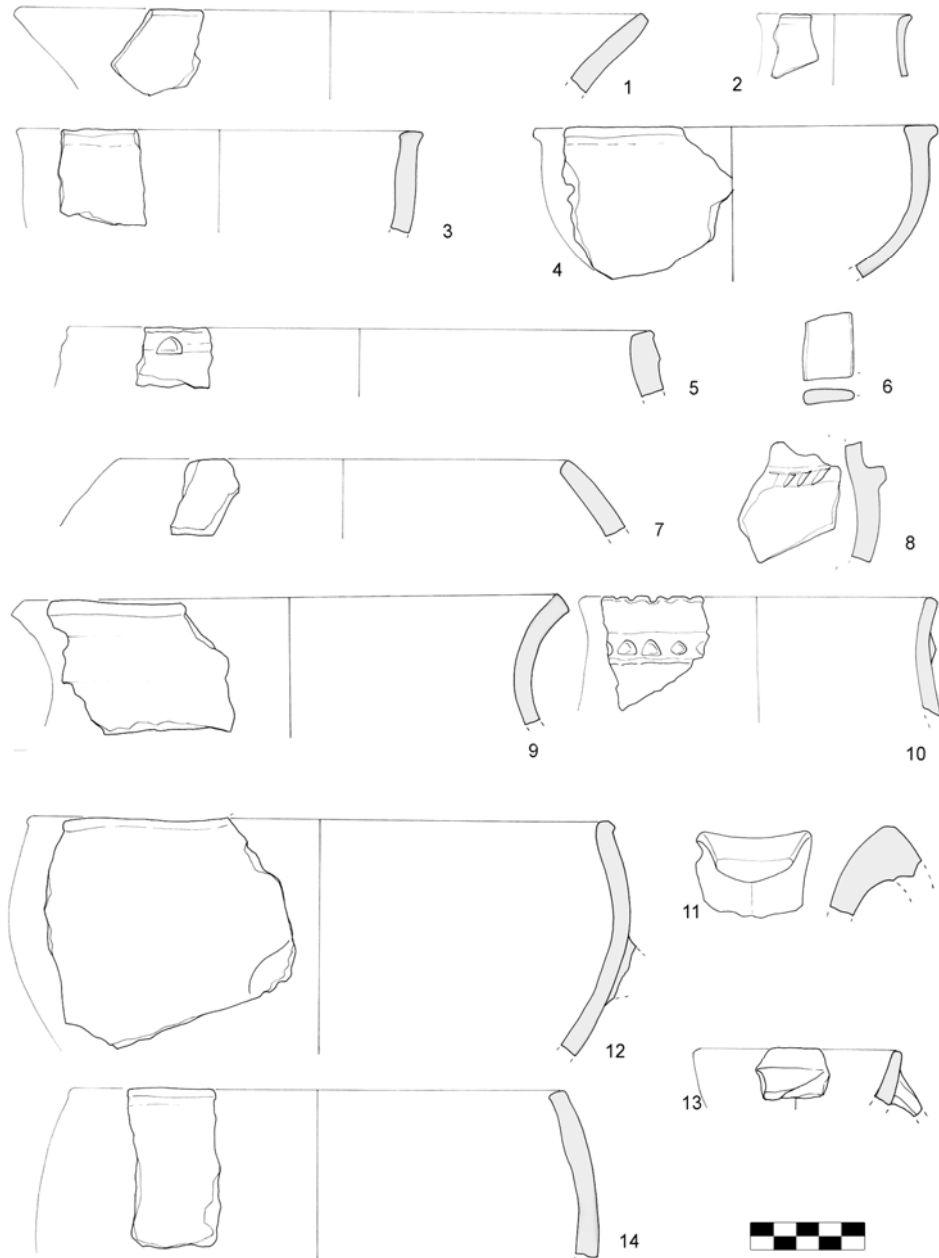


УТВРЂЕЊЕ ГРАДИНА – КОНЧУЛИЋ КОД РАШКЕ



T. 9

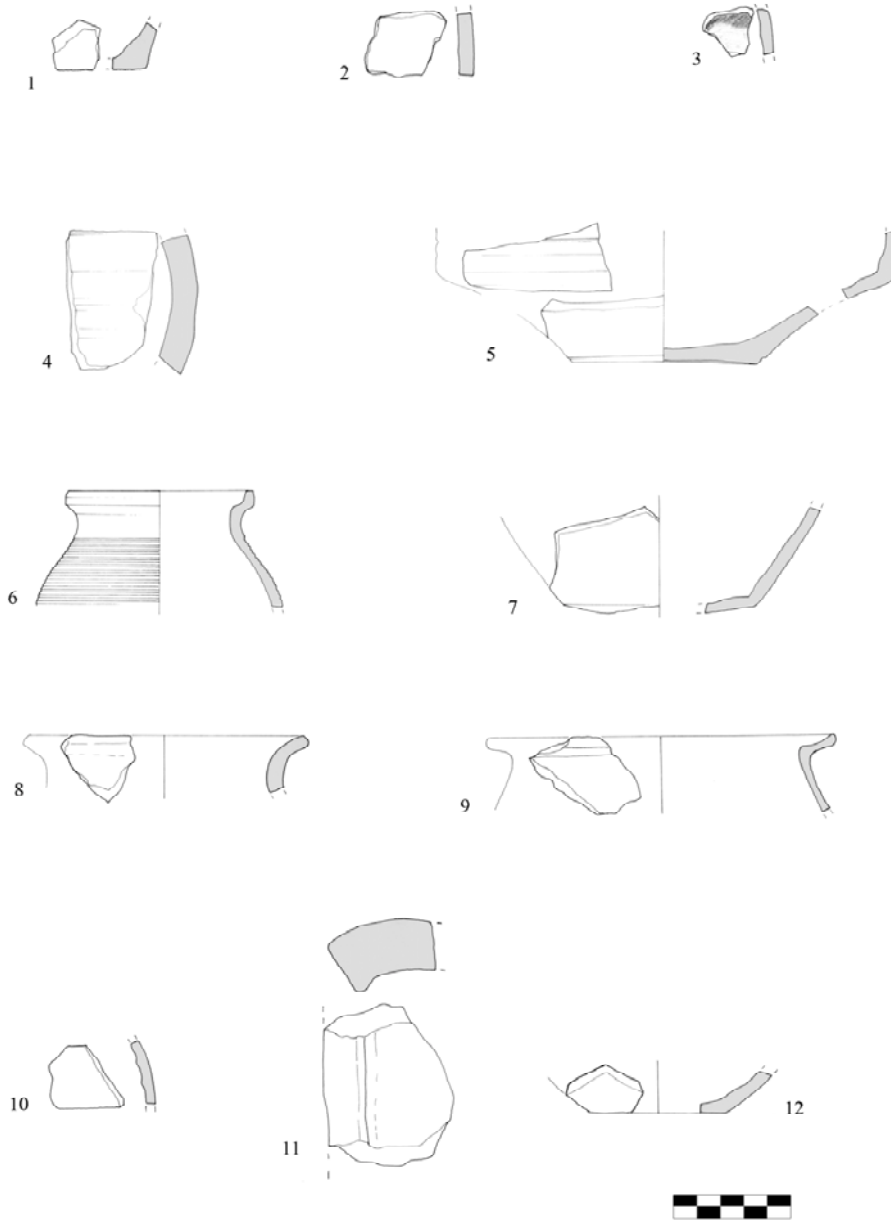
Сонда 2, над Објектом 1: 1 - 5; унутар Објекта 1: 6; проширење сонде 2, са спољне стране Објекта 1, тамно мрка земља: 7 - 9; сонда 3: 10 - 15.



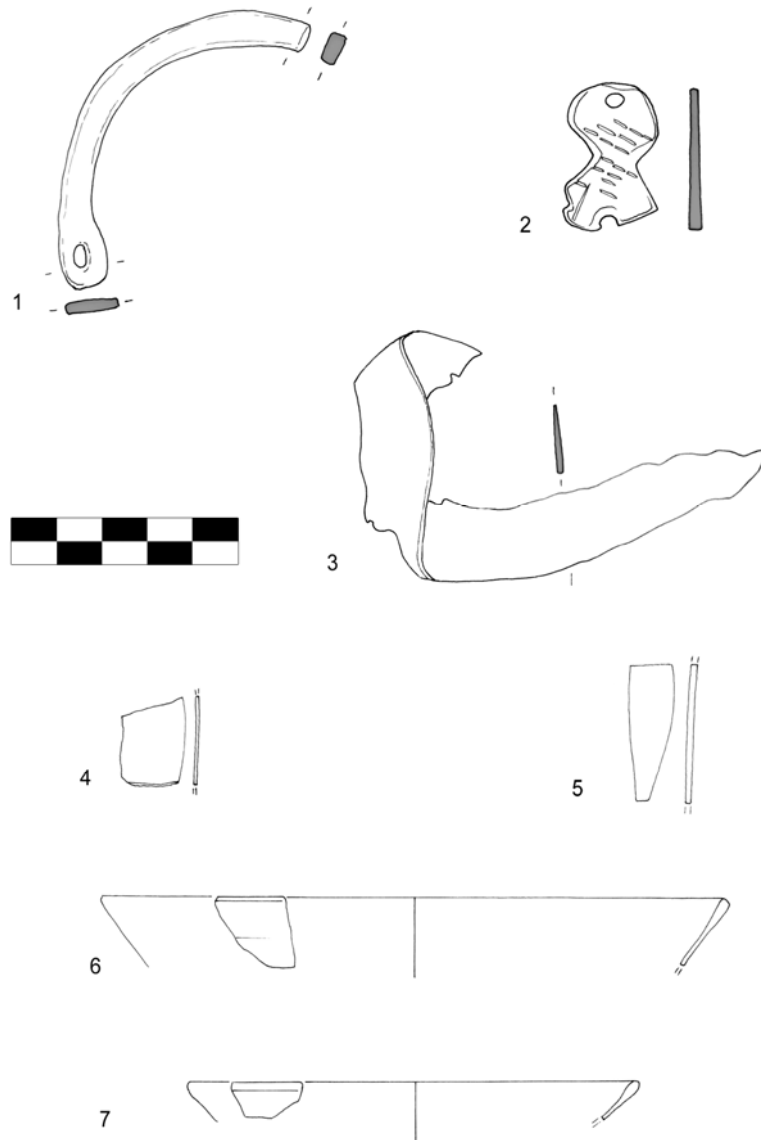
Т. 10  
Сонда 4, Сиво- мрка земља: 1 -10; Спољна страна бедема: 11-15.



УТВРЂЕЊЕ ГРАДИНА – КОНЧУЛИЋ КОД РАШКЕ



Т. 11  
Налази из пешадијских заклона 1 - 3; Сонда 4, светло мрка з. 4 - 5; тамно мрка з. 6 - 7;  
Сонда 4, мрка земља 8 - 12.



Т. 12

1. Сонда 2; 2. Сонда 4, мрка земља ; 3.-7. Сонда 4, тамно мрка земља.



2. Сонда 3



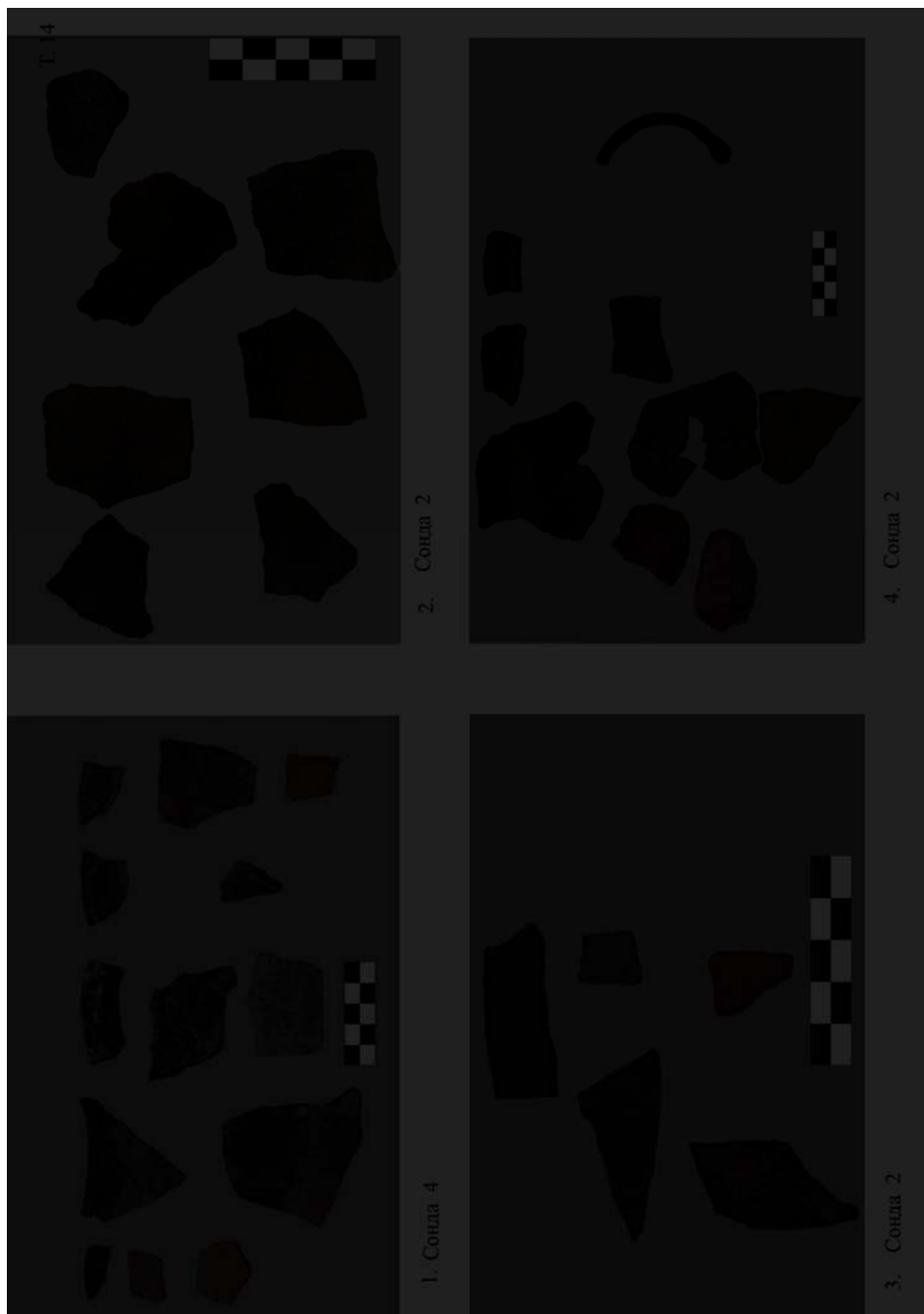
4. Сонда 4



1. Налази из пешадијских заклона



3. Сонда 4







1. Површински налази



2. Сонда 4



3. Сонда 4



4. Сонда 4



5. Сонда 4



6. Сонда 4